

SAGN OM SANDHEDSKILDE

Af IØRN PIØ

Indtil langt op i forrige århundrede vidste enhver dansk, hvad en kongeløsen var: det var en skat, der var så stor, at man ved hjælp af den kunne løskøbe vor konge, hvis han nogensinde skulle blive taget til fange af en fremmed magt. Mistede vi vor konge, mistede vi også vor selvstændighed som nation. Derfor var det af så stor betydning, at man havde en sådan kongeløsen liggende. Bjergfolkene rugede over dén, der lå i Vejrhøj nordvest for Vindekilde¹.

Forestillingen om – eller måske rettere: tilliden til – at man havde en sådan skat liggende har givet folk en vis tryghed i det daglige: galt kunne det gå, og galt er det ofte gået for vort land, men helt galt kunne det aldrig komme til at gå. Man gav sig ikke til at kontrollere, om skatten var der. De gamle havde fortalt om den. Det var nok, men derfor er der ingen som helst grund til at tro, at den tillid, folk nærrede til denne kongeløsen, var af næsten religiøs art. Man har også leget med tanken om denne skat, og nogle af de mere kreativt begavede har fabuleret videre på historien om den. Mennesket har altid været både homo religiosus og homo ludens. Det er kun os, der i vor rationalistisk-akademiske iver vil skille disse ting ad. Vi vil gerne analysere alt, hvad vi ved om fortidens mennesker, i hvad der er tro, hvad der er fantasi og hvad der er kendsgerninger.

Som historisk kilde er kongeløsen-sagnet ikke stort bevendt, hvis man som historiker kræver – ligesom arkæologen gør det – at se skatten, før man tror på den. Som et lille bidrag til forståelsen af vore forfædres åndsliv er det derimod en vigtig kilde, fordi det engang har indeholdt en eller anden sandhed for dem, der fortalte det. Som sandhedskilde er det af høj værdi.

Kongeløsen-sagnet fortælles ikke mere. Det har ingen funktion i vore dage. Det har derimod sagnet om Niels Bohr og hans hestesko². Da det er så forholdsvis ungt – vel ikke mere end godt 25 år gammelt – vil man nok vægre sig ved at kalde det et sagn, men et sagn er det: det fortælles, at Niels Bohr havde en hestesko hængende over døren ind til sit arbejds-værelse, og en dag spurgte en gæst ham: »Hvordan kan det være, at De som naturvidenskabsmand har en hestesko hængende over døren? Tror De virkelig, at den bringer lykke?« Hvortil Niels Bohr svarede: »Jeg har hørt, at den også skal hjælpe dem, der ikke tror!«

Dette sagn er meget udbredt, og det spiller en ganske særlig rolle for mange overtroiske mennesker, når de skal retfærdiggøre deres egen overtro. De henviser nemlig til dette sagn og siger: »Ja, hvad sagde ikke selveste Niels Bohr?«

Inden for de sidste år er sagnet tilmed blevet udbredt i en ny version: det fortælles, at Niels Bohr altid gik med et kastanje i lommen. Det så en af hans venner, som så spurgte ham, om han virkelig troede, at en kastanje kunne hjælpe ham mod gigt. Hvorpå Niels Bohr sagde det, han svarede på spørgsmålet om hesteko. Sagnet lever altså, siden det så at sige formerer sig i folketraditionen.

For folk, der har brug for at fortælle dette sagn om Bohr, spiller det overhovedet ingen rolle, om han rent faktisk havde en hestesko over døren eller om han gik med en kastanje i lommen. De har hørt, at han havde det, og så havde han det, men det havde han ikke. Det ved jeg, for jeg skrev til ham og spurgte ham om sagnet om hans hestesko – kastanjeversionen kendte jeg ikke på det tidspunkt, men det er også en tydelig sekundær udgave af den oprindelige version. Rent traditions-historisk var det imidlertid interessant, at Bohr svarede mig, at historien om hesteko var en af hans egne yndlingshistorier, men han fortalte den om den amerikanske fysiker George Gamow. Bohr har således lanceret historien i Danmark, men i den danske tradition er Gamows navn

Malert Thomas Lundbye: Sjællandsk Landskab. Maleri 1840. Vejrhøj set fra Kerteminde.

blevet udskiftet med Bohrs, som jo er nok så kendt herhjemme. Netop i forbindelse med alt, hvad der har med overtro at gøre, må han siges at være en autoritativ modpol, så når selveste Niels Bohr kunne udtale sig, som han gjorde, så kan en overtroisk gennemsnitsdansker nok være sin overtro bekendt.

Det er sagnets funktion at retfærdiggøre ens egen overtro, og da folk har hørt, at det er sandt, så er det sandt for dem, selvom det historisk set er ukorrekt. Bohr-sagnet er en sandhedskilde, der først og fremmest fortæller os noget om menneskers forhold til overtroen i en tid, hvor naturvidenskaben dag for dag gør alt for at klemme livet ud af selv »den lille overtro«.

Kongeløsen-sagnet har ingen funktion i det 20. århundrede. Det har Bohr-sagnet derimod. Sagn kan imidlertid også have en funktion i en bestemt historisk periode, og så er det slut. Det gælder sagnet om den norske chauffør, der lige efter den 10. eller 11. april 1940 ved Hønefors (50 km fra Oslo) med vilje kørte en busfuld tyske soldater ud over fjeldsiden. Både han og soldaterne blev dræbt. Det var en heltegerning af format³. Den norske folklorist Svale Solheim, der iøvrigt selv var en aktiv modstandsmænd, skriver:

»Den gongen var det ingen som tvila på at historia var sann, og ingen motførestellingar kom fram. Det viktigaste for oss den gongen var den psykologiske verknaden av segna, ein kraftig medisin mot pessimisme og defaitisme. Etter mi meining kan ein trygt seia at denne soga spela ei aktiv rolle i dei første famlande freistnader på organisert motstands-rørsle mot dei nazistiske okkupasjonsstyrkane i Oslo-området. I dette tilfellet kan det ikkje vera nokon tvil om kva funksjon segna hadde. Det opplevde vi direkte.«

Mange år senere gav Solheim og en af hans studenter sig til at analysere sagnet og dets historiske baggrund. For det første fandt de – efter indgående, næsten detektiviske undersøgelser – ud af, at begivenheden aldrig havde fundet sted, og for det andet blev de klar over, at man her stod over for en moderne version af et sagn, som dukker op i bestemte historiske perioder, nemlig når et land er blevet okkuperet. I Danmark kendes sagnet således f. eks. fra midten af det 17. århundrede, da svenskerne hærgede i landet under en usædvanlig hård isvinter. De marscherede over de islagte sunde og søer. Flere steder tvang de en dansker til at vise vej. Han lokker dem da ud på et sted, hvor isen er tynd. Soldaterne styrter gennem isen og drukner. Det gør vejviseren undertiden også. Det har heller aldrig kunnet påvises, at disse gamle vejviser-sagn er historisk korrekte, men det er heller ikke så afgørende. Ligesom det norske bus-sagn fra 1940 er det beretninger, ingen fortæller kunne drømme om at sætte spørgsmåltegn ved. Det er i begge tilfælde beretninger, der er opstået blandt mennesker, der hadede de fremmede tropper. At en dansker er blevet bedt om at vise de hærgende svenskere vej er vel klart nok. Det havde man rent faktisk set – samtidig med at man inderligt **håbede**, at han så ville benytte sig af sit lokale kendskab til at lokke dem i døden. Akkurat det samme som man **håbede**, at en og anden norsk chauffør, der var tvunget til at køre for tyskerne, ville gøre. Bus-sagnet og vejviser-sagnet er sande. De er fortalt som sandhed. I disse sagn udtrykkes folks holdning. Man får i dette tilfælde noget at vide om mennesker i lande, der er okkuperet. Ikke hele sandheden, men en lille del af den. Nok til at vi også kan kalde disse sagn for sandhedskilder.

Alle vi, der er interesseret i kulturhistorie, er stærkt analytiske i vor måde at læse på. Vi vil vide, »hvordan det egentlig gik for sig«, men ved

at opløse sagn i, hvad der – efter vor opfattelse og allerbedste overbevisning – er henholdsvis tro, fantasi og facts – må vi huske på, at vi let mister blot den mindste forståelse af, hvad der er det væsentlige for sagnfortællere, der ikke er analytisk interesserede eller begavede eller uddannede. Det væsentlige er, at de gennem det, de fortæller, udtrykker meninger og holdninger, som de er fælles med andre om. Sagnfortællerne bekræfter hinanden. Ideelt set er der på en måde tale om en kollektiv fortælling. Og folk lyver ikke, når de fortæller om kongeløseener, om Bohrs hestesko, om vejvisere og om buschauffører. Hvert ord er sandt, og det er betegnende, at folk næsten aldrig selv har brugt betegnelsen sagn. I hvert fald ikke i denne forbindelse. Folk har ikke selv sat etiketter på det, de har fortalt. Derfor har jeg valgt den gamle betegnelse sagn, der jo simpelthen betyder: hvad folk har sagt. Hvis folk skulle vælge en etikette, tror jeg, at de ville have valgt dén – derfor har jeg også valgt den!

Noter og litteraturhenvisninger:

- ¹ **Iørn Piø: Højfolkets guld.** Guld fra Nordvestsjælland, (Holbæk 1975) s. 199.
- ² **Iørn Piø: Den lille overtro,** 1973, s. 90–91.
- ³ **Svale Solheim: Historisk segn – historisk funksjon.** Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungarica 19 (1970). Optrykt i *Norveg* 16 (Oslo, Bergen & Tromsø 1973), s. 141–147.